
LANSTYÁK ISTVÁN

A NYELVI ESZKÖZÖK KONTEXTUÁLIS
MEGHATÁROZOTTSÁGÁVAL KAPCSOLATOS
NYELVI IDEOLÓGIÁK

(nyelvi autonomizmus és nyelvi szituacionizmus)¹

Annotáció: Dolgozatomban két ellentétes nyelvi ideológiával, a nyelvi autonomizmussal és a nyelvi szituacionizmussal foglalkozom, javarészt a Nyelvművelő kézikönyvből és a Nyelvművelő kéziszótárból vett példák alapján. A nyelvi autonomizmus hívei azt állítják, hogy a közlések, ill. a bennük található nyelvi formák a beszédhelyzetre és a szövegösszefüggésre való tekintet nélkül is megítélhetők nyelvhelyességi szempontból. Ezzel szemben a nyelvi szituacionizmus hívei szerint a nyelvi formák helyénvalósága csak az adott beszédhelyzetben ítélni lehet adekvát módon. A nyelvi autonomizmus az alapja a nyelvhelyességi szemléletű értékítéleteknek, amelyek nincsenek tekintettel a kifogásolt nyelvi forma használatának körülményeire. Ezzel szemben a nyelvi szituacionizmus a helyénvalósági megközelítés mögött álló nyelvi ideológia; ennek hívei az egyes nyelvi formák helyénvalóságát a használat körülményeire való tekintettel ítélik meg.

¹ A nyelvi ideológiákkal kapcsolatos kutatásaimat az MTA támogatja, részben közvetlenül, részben a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet részeként működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. A nyelvi ideológiák és a nyelvi problémák összefüggésével a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén foglalkozom az APVV-17-0254 sz. projekt keretében, amely az APVV-0869-12 sz. projekt folytatása. Itt köszönöm meg Kitlei Ibolya javításait.

Kulcsszavak: nyelvi ideológia, nyelvhelyesség, nyelvi helyénvalóság, nyelvművelés, nyelvi autonomizmus, nyelvi szituacionizmus, nyelvi platonizmus

Bevezetés

1. A nyelvtudomány művelőinek egy része „a nyelvről” úgy gondolkodik, mint egy olyan „lényről”, amely az egyes hús-vér emberektől függetlenül létezik, valahol rajtuk kívül helyezkedik el, s az emberek ezt a számukra eleve adott, külsődleges eszközt úgy használják, mint a takács a szövőszéket, csak éppen nem szövetet készítenek rajta, hanem szöveget. Ha ilyennek gondoljuk a nyelvet, érthető, hogy úgy látjuk: nincs szükség a nyelvhasználat körülményeinek ismeretére ahhoz, hogy „a nyelv” működését megismerjük, sőt ezek inkább zavaró tényezők, melyeket érdemes tudatosan félretenni annak érdekében, hogy a használat esetlegességei ne fedjék el előlünk „a lényeket”.

E mögött az elképzelés mögött több nyelvi ideológia áll; ilyen mindenekelőtt a nyelvi lingvizmus, vagyis „a nyelv ideológiája” (l. Sebők 2017), melynek hívei szerint az emberek, embercsoportok hasonló módon való beszélése, ill. az általuk létrehozott, hasonló jellegű közlések egy elvontnak, de mégis jól megragadhatónak és leírhatónak vélt entitásra, az ún. nyelvre mennek vissza, amely a beszélést vezérli, ill. a közlések belső szerkezetét meghatározza. Ennek az ideológiának az egyes aspektusait külön megnevezéssel is illetjük, s beszélünk többek között nyelvi reifikacionizmusról (mely „a nyelv” dologszerűségét, a nyelvek egymástól való elválaszthatóságát, megszámlálhatóságát emeli ki), nyelvi organicizmusról (amely a nyelvvel kapcsolatos biológiai metaforák mögött munkál), a nyelvi externizmusról (amely „a nyelvnek” a beszélőkön kívüli létét hangsúlyozza).²

Az említett nyelvi ideológiáknak mintegy logikus következménye a nyelvi formák helyességére nézve a nyelvi autonomizmus ideoló-

² A dolgozatomban néven nevezett nyelvi ideológiák meghatározása megtalálható egy folyamatosan bővülő internetes fogalomtárban, l. Lanstyák 2017b.

giája, amely a hagyományos nyelvművelésben alapvető szerepet játszott, s még ma is gyakran találkozhatunk vele.

2. A nyelvvel foglalkozó szakemberek másik része a beszédtevékenységet úgy vizsgálja, mint amely szervesen be van ágyazódva a beszédhelyzetbe, valamint az érintett beszélőközösség életkörülményeibe, társadalmi viszonyaiba és a szó legtágabb értelmében vett kultúrájába. A beszédhelyzet különféle tényezőin kívül az ilyen beállított-ságú kutatók a beszélés s annak nyomán létrejövő beszéléstermékek megismeréséhez a beszélők világismeretének figyelembevételét is elengedhetetlenül szükségesnek tartják. A beszélés ilyen felfogásának hívei továbbá arról is meg vannak győződve, hogy minden elhangzott beszédrészetet a maga nyelvi kontextusában (ezt némelyek ko-textusnak nevezik) kell vizsgálni, figyelembe véve az előzményeket (akár ugyanaz a beszélő produkálta őket, akár egy másik, akár mindketten, akár többen, akár az adott interakció során produkálták őket, akár korábban).

A legtágabban értelmezett kontextusról tudni kell, hogy az nem valamiféle eleve adott, objektív valóság, hanem a beszélők tudatában reprezentálódik, sőt ők hozzák létre (s ha kell, menet közben megváltoztatják) az interakció folyamán.³

A beszélésnek ebből a felfogásából fakad az a meggyőződés is, hogy a beszédtevékenység során létrejövő beszéléstermékek helyessége (melyet inkább helyénvalóságnak neveznek) csak a beszédhelyzetnek, az interakció egészének, valamint a tágabb társadalmi-kulturális kontextusnak a figyelembevételével ítéltető meg. Ezt a meggyőződést tükrözi a nyelvi szituacionizmus ideológiája. Ez a nyelvhelyességi

³ A kommunikációnak az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején létrejövő kognitív elmélete, az ún. relevanciaelmélet ezeket a tényezőket a beszélő kognitív környezetének nevezi, s az üzenetek értelmezésében alapvető szerepet tulajdonít nekik (az elméletre l. pl. Wilson–Sperber 1994, 2000, 2004; Blakemore 1992; magyarul Heltai 2014: 19–44; Lanstyák 2017a, 2019a). Ez az elmélet felhasználható volna a nyelvalkítás, ill. nyelvművelés tudományos megalapozásában is.

ideológia a tudományos nyelvalakításban, ill. nyelvi tanácsadásban játszik alapvető szerepet.⁴

3. Dolgozatomban ezt a két nyelvi ideológiát – a nyelvi autonomizmust, valamint a vele ellentétes nyelvi szituacionizmust mutatom be, főként a Nyelvművelő kézikönyvből (NyKk. I–II. 1980–1985) és a Nyelvművelő kézisztórából (NymKsz.² 2005) vett idézetek segítségével.⁵ Korábbi közleményeimhez⁶ hasonlóan nyelvi ideológiákon itt is olyan gondolatokat, gondolatrendszereket, meggyőződéseket értek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tények és eljárások magyarázatára, ill. igazolására szolgálnak.⁷

1. Nyelvi autonomizmus

A nyelvi autonomizmus makroszinten az a meggyőződés, hogy a közlések nyelvhelyességi szempontból a beszédhelyzetre és a szövegösszefüggésre való tekintet nélkül is értékelhetők; mikroszinten az

⁴ Ehhez a nyelvhelyességi ideológiához hasonló a nyelvi kontextualizmus, amely azonban általánosabb jellegű, nem annyira a beszéléstermékek helyességének vagy helyénvalóságának a megítéléséről szól, hanem inkább egy általános nyelvészeti tanulságot fogalmaz meg a beszéléstermékek létrehozására és értelmezésére nézve. Hívei szerint az emberi beszéd kontextusfüggő: nem minden gondolat fejezhető ki nyelvi eszközökkel, hanem vannak gondolatok, melyek kifejezéséhez nélkülözhetetlen a beszélők világismeretéből, kulturális háttéréből és a beszédhelyzetből adódó kontextus.

⁵ A nyelvi ideológiák korábbi, a mostani írásomhoz hasonló feldolgozására l. Lanstyák 2010, 2011b, 2012, 2016, 2018b, 2019b stb.; l. még Benő–Lanstyák 2017.

⁶ L. pl. Lanstyák 2009, 2011a, 2017b, 2018a.

⁷ A nyelvi ideológiákkal kapcsolatos irodalomból kutatásaim során főleg a következő munkákra támaszkodtam: Woolard–Schieffelin 1994; Kroskrity 2000; Milroy 2001, 2007; Milroy–Milroy 2012; Laihonon 2008, 2009; Gal 2006a, 2006b; Coupland 2010; Dolník 2010a, 2010b.

a meggyőződés, hogy az egyes nyelvi formák helyessége önmagában is megítélhető, a használati kontextustól függetlenül. A nyelvi autonomista gondolkodás terméke a *nyelvhelyesség* műszó, amely azt sugallja, hogy egy-egy nyelvi forma helyessége önmagában, a használat körülményeitől függetlenül is megállapítható.

A nyelvi autonomista ideológia szoros kapcsolatban áll az ókori gyökerű platonizmus filozófiájával.⁸ A nyelvi platonizmus ideológiája a hétköznapi beszélőknek a gondolatvilágában is nagyon erőteljesen érvényesül. Nagyon sok ember gondolja úgy (olyanok is, akik soha nem hallottak Platón ideatanáról), hogy a nyelvnek van egy ideális formája, amely mintegy független a tényleges diskurzusokban megjelenő nyelvi formáktól. Ezt a nyelvi ideológiát nevezzük nyelvi platonizmusnak.

A nyelvi platonizmus hívei szerint ha az emberek olyan szavakat, hangtani változatokat, nyelvtani szerkezeteket stb. használnak, amelyek eltérnek az eszmék világában leledző ideális nyelvi formáktól, akkor ez az emberi tökéletlenség miatt van így, s a „deviáns” alakokat nyelvbotlásnak, agykárosodás következményének, nyelv(helyességi) hibának vagy legjobb esetben is valamiféle nyelvjárási eltérésnek kell tekinteni.

Az ideális nyelvi formák egy ideális nyelvváltozatot alkotnak – ez a standard nyelvváltozat. Így kapcsolódik a nyelvi platonizmus egy másik, rendkívül erőteljes nyelvi ideológiához, a nyelvi standardizmushoz, mely szerint a standard nyelvváltozat magasabb rendű más változatoknál, a helyesség zsinórmértéke, a társadalmi előrehaladás pótolhatatlan eszköze. Az „égi nyelv” szabályait az akadémiai nyelvtanok, szótárak, helyesírási és más kiadványok tartalmazzák, melyekből megismerhető „a” helyes nyelvhasználat. Ezt a meggyőződést nyelvi kodifikacionizmusnak, ill. a szótárak vonatkozásában nyelvi vokabularizmusnak nevezzük.

⁸ Platón filozófiájának egyik lényegi gondolata, hogy az érzéki tapasztalatok által szerzett tudás tökéletlen, hiányos, mivel az érzékek számára elérhető világ csak időleges, tökéletlen tükröződése az eszmék örök, változatlan, tökéletes világának.

Ha egyszer van egy „égi”, „ideális”, tökéletesen helyes magyar nyelv, akkor világos, hogy ennek helyessége – hiszen „fönt” van – nem függhet az olyan „esetlegességektől”, mint amilyenek a konkrét beszélők, azok társas jellemzői, körülményei, lelkiállapota. Ami helyes, az helyes, ami helytelen, az helytelen, ezeknek a fogalmaknak a relativizálása csak arra jó, hogy a beszélők kibúvót keressenek a nyelvhelyességi szabályok követésének (erkölcsi és hazafias) kötelessége alól. Ily módon kapcsolódik a nyelvi platonizmushoz és a nyelvi autonomizmushoz a nyelvi patriotizmus és a nyelvi moralizmus ideológiája.

Bár a ma is közkézen forgó, hivatásos nyelvészek által írt nyelvművelő munkákban gyakran történik utalás a kifogásolt nyelvi forma regiszterbeli, stílusbeli meghatározottságára, nem kell sokáig keresgelnünk, hogy példát találjunk arra, amikor a szerzők a használat körülményeire vagy a szövegösszefüggésre való tekintet nélkül kárhoztatnak egy szót vagy más nyelvi formát.

A nyelvi autonomizmusra jellemző, hogy implicit módon van jelen a diskurzusokban, ami arra utal, hogy azok, akik hisznek benne, magától értődőnek tekintik, olyasvalaminek, ami nem szorul magyarázatra, indoklásra. Nézzünk meg néhány jellegzetes példát!

A Nyelvművelő kéziszótár⁹ „koordinál, koordináció” szócikkében ezt olvassuk:

Latin eredetű szavak, a hivatali és a sajtónyelv gyakori idegen elemei. Két *o* hangjukat külön ejtjük: [ko-or-dinál], [ko-or-dináció]. A [kordinál], [kordináció] ejtés helytelen! Jó magyar megfelelőik: *összehangol, összeegyeztet, elrendez*, ill. *összehangolás* stb. Nyelvtani szakszóként a *koordináció = mellérendelés*. (NymKsz.² 2005: 313)

⁹ Itt jegyzem meg, hogy a Nyelvművelő kéziszótárban használt rövidítések nagy részét a könnyebb olvashatóság kedvéért mindenütt feloldottam, a tildével jelölt címszót is az igazi címszóval helyettesítettem.

Hasonló a Nyelvművelő kézisztár megítélése is: az „hibás ejtésről” beszél. A hibáztatás fő indítéka nyilvánvalóan a nyelvi originalizmus, melyről a Nova Posoniensia előző két kötetében írtam (Lanstyák 2018b, 2019b). Mivel az átadó nyelvben, a latinban ez a szó két *o*-t tartalmaz, a napnál világosabb, hogy a magyarban is csak a két *o*-val való ejtés lehet helyes. A kézikönyvek nem tartják szükségesnek megmagyarázni, miért baj az, ha a *koordinál* szóban a beszélők a kiejtési nehézséget okozó magánhangzó-torlódást igyekeznek kiküszöbölni. A szerzők bizonyára úgy gondolják: ha valaki nehéznek tartja a szó ejtését, használja inkább „jó magyar megfelelőit”. Sajnos az a kérdés sem merül fel, hogy esetleg más megítélés alá eshetne a magánhangzó-kivetés egy tudományos konferencián és megint más megítélés alá a mindennapi nyelvben vagy a gyors beszédben. Ez a nyelvi originalizmus és a nyelvi autonomizmus erősségét mutatja.

Nemcsak az idegen szavak körében találunk példát „helytelen” ejtésre, hanem – bár talán ritkábban – belső keletkezésű szavakban is. Sokat ostromozott „hiba” a *helyiség* szó [hejség] ejtése [hejiség] „helyett”. Helmečy Mihály író és nyelvújító, a szó megalkotója sajnos nem gondolt arra, hogy a kétnyíltszótagos tendencia következtében a szó kiejtése [hejség] formában fog állandósulni, s így egybeesik a már akkor létezett *helység* ’közigazgatási egységet alkotó település’ szóval. Ezt az egybeesést a beszélők nyilván nem érzik zavarónak, különben elkerülnék, de a két nyelvművelő kiadvány szerzői igen: szerintük a [helység] ejtés értelemzavaró. Nyilvánvaló, hogy a [hejség] ejtést, vagyis az ’épület vagy lakás elkülönített része’ szónak a *helység* ’közigazgatási egységet alkotó település’ szóhoz való kapcsolását azért érzik értelemzavarónak, mert hisznek a nyelvi izomorfizmus ideológiájában, mely szerint az egyetlen funkcióval, ill. jelentéssel rendelkező nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, amelyeknek több funkciójuk, ill. jelentésük van.

A Nyelvművelő kézisztár „helyiség – helység” szócikkében ezt olvassuk:

A *helyiség*: ’vmely épületnek vagy lakásnak elkülönített része’, pl. a lakás öt helyiségből áll: szoba, előszoba, fürdőszoba, konyha és vécé. A hasonló hangzású *helység*: ’település’, pl. a (kis)város, a község, a falu, a tanya közös néven *helység*. A pongyola beszéd-

ben a két főnév keveredik; különösen az gyakori, hogy 'helyiség' értelemben is a *helység* szót alkalmazzák. A helyes szóhasználat szerint Csaroda vagy Tác egyaránt *helység*, ezek viszont csakis *i*-vel jők: *mellékhelyiség*, *kerthelyiség*, *pinchelyiség*; *hivatali helyiség*. A két szó fölcserélése élőszóban is hiba, írásban azonban okvetlenül kerülendő! (NymKsz.² 2005: 230)

A *helység* szó [hejség] ejtése nyilván a nyelvi bizonytalanság terméke, túlhelyesbítés, ez az ejtés valóban beszédhelyzettől függetlenül hibásnak tekinthető, egyfajta nyelvbotlásnak. Ez az eset tehát egészen más elbírálás alá esik, mint a *helyiség* [hejség] ejtése, amely egy természetes módon érvényesülő hangtani szabályszerűséget tükröz. Jómagam a hétköznapi beszélt nyelvben erőltetettnek, modorosnak, de legalábbis pontoskodónak érzem a [helyiség] változatot, s ezért akkor is [hejség]-nek ejtem, amikor tudatában vagyok annak, hogy Helmeczy ügyetlen szóalkotását, a *helyiség* szót használom.

Erre a nyelvi problémára a legegyszerűbb megoldás az volna, ha a *helyiség* szót is *helység*nek írnánk, és úgy vennénk, hogy a szónak két eltérő jelentése van. Az így tekintett egyetlen *helység* szónak a 'közigazgatási egységet alkotó település' és 'épületben falakkal elkülönített zárt rész' jelentése nem különbözik jobban egymástól (sőt véleményem szerint sokkal kevésbé különbözik), mint mondjuk a *tér* szó legtágabb 'kiterjedés' (vö. tér és idő) és 'épületekkel körülvett közterület' (vö. Vámbéry tér) jelentése.

De még ha erre a „rendkívül merész” lépésre¹⁰ nem szánnák is rá magukat nyelvőreink, sokat segítene az is, ha a mindennapi beszélt nyelvben helyénvalónak fogadnák el a [hejség] ejtést; de abból se származna semmi baj, ha a formális stílusban is elfogadnák egyenrangú változatnak a [helyiség] mellett.

¹⁰ A lépés egyébként nem annyira merész, mint amilyenek tűnik, a lexikográfusok már tulajdonképpen meg is lépték: az értelmező kéziszótár „helység” szócikke ugyanis számontartja a szó 'helyiség' jelentését is, igaz, „pongyola használatúként” jelöli (ÉKsz. 2 2003: 512).

A hangtani példák után nézzünk most meg egy szókészlet-, ill. szó-jelentéstani! A Nyelvművelő kéziszótár „felolt” szócikkét idézzük:

A *felgyújt* ige hatására és a *leolt* párdarabjaként keletkezett az alacsonyabb szintű beszélt nyelvben: *feloltja* (= *felgyújtja, meggyújtja, bekapcsolja*) a *villanyt*. Értelemzavaró volta miatt okvetlenül kerüljük, s a fenti szinonimák valamelyikével helyettesítsük! (NymKsz.² 2005: 176)

A szerzők véleménye szerint a *feloltani a villanyt* értelemzavaró, amiben a nyelvi perpepcionizmus ideológiáját látjuk megnyilvánulni; a nyelvi perpepcionizmus mikroszinten az a meggyőződés, hogy a könnyebben érthető nyelvi forma eredendően helyesebb, mint a nehezebben érthető. Az idézetben tehát explicit módon nem a nyelvi autonomizmus jelenik meg, de arra is könnyen tudunk következtetni: hiszen ha egyszer a *feloltani a villanyt* zavarja az értelmet, nyilván mindenfajta beszédhelyzetben zavarja, és minden magyar embert egyformán zavar, tehát megszorítás nélkül kerülendő, mégpedig okvetlenül.

A Nyelvművelő kéziszótárhoz hasonlóan vélekedik a Nyelvművelő kézikönyv is, melynek „fel, föl” szócikkében többek között ezt olvassuk:

Kétségtől eltekintve helytelen azonban a *felolt* szó, mert a *felgyújt* és az *elolt* keveredéséből származik, s az igék ellentétes jelentése zavart okoz. Helyesen: *elolt* vagy *leolt*. (NyKk. I 1985: 606)

Látjuk, hogy itt a nyelvi perpepcionizmus mellett a nyelvi kontaminizmus is megjelenik, az a meggyőződés, hogy a vegyüléssel keletkezett nyelvi elemek eredendően rosszabbak, mint azok, amelyek egyetlen szótőre vagy szóelemre vezethetők vissza.

A *felolt* igét valójában nem mindenki érzi értelemzavarónak, mivel az *olt* eredeti jelentése az ilyen kontextusban a beszélők egy része számára elhomályosult. Erre bizonyíték, hogy vannak példánk az *olt* igének igekötő nélküli vagy más igekötővel történő használatára is ’felkapcsol’ értelemben, a *villanyt/lámpát olt* ’gyújt’ szerkezetben. Kázmér (2017: 135) példáit idézzük:

Esetleg egy cerkaelemmel működő led lámpás? ... Nincs sok fénye de párna alá jó lehet ha éjjel valamit megnéznél és nem szeretnél villanyt oltani...¹¹

Hajnali negyed három. Halkan becsukom magam mögött a hálószoba ajtaját. Lámpát sem oltok.¹²

Semmi pánik biztosan kiment az áram vissza akartam oltani a villanyt már a kapcsolón volt a kezem amikor egy hideg kéz rátette a kezét az enyémre.¹³

Egyébként ha hinnénk a nyelvi percepcionizmus ideológiájában, éppenséggel a szerzők által javasolt *elolt* formát is értelemzavarónak minősíthetnénk, mivel az azok számára, akik ezt a szót a villany lekapcsolására nem használják, s a környezetükben sem hallják, inkább a tűz megszüntetését asszociálja, mint egy villanyberendezés kikapcsolását. Ehhez hasonlóan azok, akik olyan vidéken élnek, ahol a villany felkapcsolására nem használatos a *felgyújt* ige, ezt is zavarónak érezhetik, mivel a tűznek a gyújtását juttathatja elsődlegesen eszükbe.

Nyelvi autonomizmusra vall, hogy a szerzőkben nem merül fel az a kézenfekvő lehetőség, hogy nem mindenki számára okoz az etimológiai jelentés zavart, hiszen különben a *felolt* nem terjedhetett volna el 'felkapcsol' értelemben.

A nyelvtani jelenségek körében is találunk példákat a nyelvi autonomizmusra és más kapcsolódó ideológiákra. Például a Nyelvművelő kéziszótár „feltételes mód” szócikkében az ún. nákolásról ezt a velős jellemzést és értékítéletet olvassuk:

Az alanyi ragozás jelen idő egyes szám 1. személyben nincs illeszkedés: (én) *fáznék, bocsátanék, húznék*. A *-nák* toldalékos (én) *fáznák* stb. igen durva hiba! (NymKsz.² 2005: 179)

¹¹ <http://magyarprepperforum.net/>

¹² <http://uj szo.com/>

¹³ https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1683970918485963&id=1523868144496242

Azzal, hogy a szerzők azt állítják: az alanyi ragozás jelen idő egyes szám I. személyben „nincs illeszkedés”, szó szerint véve tagadják az (én) *adnák, tudnák, várnák* stb. formák létezését, pedig ezeket nap mint nap sok millió magyar ember használja, igaz, az iskolázottabb beszélők inkább csak informális beszédhelyzetekben vagy ott sem. Hogyan lehetséges ez? Leginkább a nyelvi platonizmussal magyarázhatjuk, akkor is, ha ez az ideológia nem fogalmazódik meg explicit módon az idézetben. Az „eszmék világában” tehát, egy ideális, „égi” magyar nyelvben ez esetben nincs illeszkedés; ha mégis, akkor az óhatatlanul kiküszöbölendő nyelvi helytelenység.

Értelmezhető ez a megközelítés úgy is, hogy a szerzők implicit módon a magyar nyelvet a standard magyar nyelvvel azonosítják, ezért állítják, hogy az adott nyelvtani alakban „nincs illeszkedés”. Ebben az esetben a nyelvi standardizmus, ill. a nyelvi totemizmus ideológiájával állunk szemben; a nyelvi totemizmus az a meggyőződés, hogy a standard nyelvváltozat a nyelv egészét reprezentálja, sőt a nyelv és az etnikum, ill. nemzet szoros kapcsolatának következtében magát az etnikumot, ill. nemzetet is.

A nyelvi autonomizmus itt is abban nyilvánul meg, hogy a szerzők mindenfajta körülmények között, minden beszélő szájából helytelennek tartják az illeszkedéses formát, még arra sem utalnak, hogy több nyelvjárásban is ez a megszokott, s ezért helyes forma. Az, hogy a kevésbé iskolázottak beszéde mintha nem is létezne, a nyelvi elitizmus ideológiájának a megnyilvánulása, amely nagymértékben támogatja a nyelvi autonomista értékítéleteket.

A Nyelvművelő kéziszótárához hasonló, csak valamivel enyhébb a Nyelvművelő kézikönyv megítélése: az nem „durva hibáról” beszél, hanem arról, hogy az illeszkedett alak „helytelen, pongyola” (NyKk. I. 1980: 626).

A nákozáshoz hasonlóan a nyelvi autonomista szemléletű kárhöz-tatás a suksük megítélésében is megjelenik. Egy rövid részlet a Nyelvművelő kéziszótár „felszólító módú igealak kijelentő helyett” című szócikkből:

A két igemód alaki megkülönböztetéséhez a közlés pontossága érdekében szigorúan ragaszkodnunk kell, tehát a „suksük”-, ill. „szuksük”-özésnek okvetlenül gátat kell vetni. (NymKsz.² 2005: 178)

Ennek a szócikknek már a címszava is súlyos, az alapiskolában/általános iskolában is elégtelennel szankcionált szakmai tévedést tartalmaz, hiszen a suksükölő alakok kijelentő, nem pedig felszólító módúak (felszólító módban a *mondhassa*, *rakhassuk*-féle alakokat senki sem hibáztatja). Ebből következően tehát szó sincs arról, hogy a suksükölő beszélők összekevernék a két igemódot. Ha a *Nem tudom, ő ezt hogyan mondhassa* mondatban a *mondhassa* formát felszólító módúként elemezzük, akkor a köznyelvi *Nem tudom, ő ezt hogyan mondja* mondatban a *mondja* igét is felszólító módúként kellene elemezni. És persze a következetesség kedvéért mindenképpen illene jajveszékélni azon, hogy a köznyelvi beszélők összekeverik a két módot és értelemzavaróan használják anyanyelvüket.

Ha nem ezt teszik a szerzők, annak csak az lehet az oka, hogy a nem *t* végű igék esetében az „égi magyar nyelvben” sincs különbség a kijelentő és a felszólító módú formák közt alaki szempontból (jelentéstani szempontból természetesen van).

Annak, hogy a suksük megítélésében nem történik utalás a használat körülményeire – vagyis a nyelvi autonomista megközelítésnek – nyilván az az oka, hogy a szerzők úgy gondolják: a közlés pontosságára minden regiszterben, minden stílusrétegben, minden beszélőnek (és főleg minden befogadónak) szüksége van. A közlés pontosságára való hivatkozás nyelvi egzaktizmus és nyelvi izomorfizmus. Arra nem kapunk magyarázatot, hogy ha a közlés pontosságát annyira nagyon veszélyezteti a suksük, hogyan tudjuk az ugyanilyen jellegű kettősséget elviselni a köznyelvben a nem *-t* végű igékben (pl. *várjuk*, *toljátok*, *adja* stb.), s az sem derül ki, miért nem okoz problémát a közlésnek ez a „pontatlansága” a suksükölő nyelvjárások beszélőinek.

A nyelvi autonomizmus különösképpen jellemző a laikus nyelvszemléletre. Nézzük meg példaként, hogyan vitatják meg laikusok a határozott névelő *a* változatának használatát a magánhangzóval kezdődő szó előtt! A gyakorikerdesek.hu weboldalról¹⁴ idézzük a kérdést s a válaszok közül hármat:

¹⁴ https://www.gyakorikerdesek.hu/kultura-es-kozosseg__nyelvek__1109399-miert-van-az-h-nyelvtanilag-helytelen-az-h-a-alma

A kérdés

Miért van az, h nyelvtanilag helytelen az, h a alma?

A válaszok

- Ha már nyelvtani kérdésről van szó, igazán kiírhattad volna, hogy “hogya”(de legalább vesszőt tettél elé). Azért helytelen, mert a magyar nyelven a két határozott névelő közül (az, a) úgy dől el, hogy melyik használatik, hogy a “következő szó” első hangja magán- vagy mássalhangzó. Ha magánhangzó, akkor az “az”-t használjuk, ha mássalhangzó, akkor pedig az “a”-t. Remélem világos voltam. De ezt te nem tudtad? :-O
- mert az ‘a’ névelőt mássalhangzóval kezdődő szavak előtt kell használni, az ‘az’-t pedig magánhangzóval kezdődők előtt
- ez nagyon tud idegesíteni, hiszen minden magyar tudja, mikor használunk a-t, és az-t névelőként, mégis sokan lustaságból a-t használnak az helyett. Pl mikor anyukáktól hallom, hogy gügyögnek a kisgyerekek: “jóóvan itt a anya” stb. wááá

Látjuk, hogy sem a kérdezőben, sem a válaszolóknak nem merül föl, hogy a névelő megfelelő változatának a kiválasztása a legkisebb mértékben is függne a beszélő személyétől vagy a használat körülményeitől. A játszótéren a gyermekének gügyögő anyuka nyilvánvalóan ugyanolyan elbírálás alá esik, mint a székfoglalóját tartó akadémikus. Mivel a mögöttes ideológia implicit módon jelenik meg, egyaránt gondolhatunk a nyelvi autonomizmusra, a nyelvi platonizmusra, a nyelvi standardizmusra és a nyelvi totemizmusra.

2. Nyelvi szituacionizmus

A nyelvi autonomizmussal szembenálló nyelvhelyességi ideológia a nyelvi szituacionizmus, az a meggyőződés, hogy a nyelvi formák helyénvalóságát csak az adott beszédhelyzetben lehet adekvát módon megítélni. A nyelvi szituacionizmus háttérében (többek között) a nyelvi rekreacionizmus áll, amely a beszélőnek a nyelvéhez való aktív viszonyát hangsúlyozza: a beszélő nem egyszerűen használja a nyelvet, hanem miközben alapvetően alkalmazkodik meglévő szabály-

rendszeréhez, egyszersmind újra is alkotja a maga pillanatnyi hangulatának és szükségletének megfelelően.

Amint fõntebb is jeleztük, a nyelvi szituacionizmus az alapja a beszéléstermek helyénvalósági megítélésének. A nyelvi helyénvalósági ítéletek kiindulópontja nem a „nyelv”, sem valamely „nyelvváltozat” vagy más ehhez hasonló nyelvideológiai konstruktum, hanem a közléshelyzet sokféle tényezõje, például a beszélõk egymás közötti viszonya, a közlés célja, a közben végzett tevékenység, a helyszín, a kommunikációs csatorna jellege, továbbá a szövegelõzmények, a szöveg típusa és mûfaja, de még a résztvevõk világról való tudása, attitûdjei, nyelvi és nem nyelvi ideológiái, valamint nyelvi kompetenciája is. Helyénvaló az a nyelvi forma, melyet mind a beszélõ, mind a befogadó adott közléshelyzetben kommunikatív céljainak eléréséhez megfelelõnek érez.

A helyénvaló nyelvi forma vagy „belesimul” a szövegbe, nem hívja föl magára a figyelmet, mintegy „átlátszó” (ilyenkor a szöveg értelmén van a hangsúly, a nyelvi forma háttérben marad), vagy „kiemelkedik” ugyan a szövegbõl, de ez a szerzõ szándékában áll, vagyis ilyenkor az adott forma stíluselem.¹⁵

A nyelvi szituacionizmusra való hivatkozásnak a legegyszerûbb esete az, amikor egy nyelvi forma helyénvalóságát attól tesszük függõvé, hogy beszédpartnerünk megérti-e, ill. jól érti-e. A Nyelvmûvelõ kéziszótár „mesterségyszavak” szócikkébõl idézünk:

A mesterségyszavak használatában arra kell törekedni, hogy csak olyan beszédhelyzetben, ill. beszédpartnerhez szólva éljünk velük, amikor nem okozhatnak félreértést. (NymKsz.² 2005: 369)

Arra is akad példa, hogy a nyelvõrök felismerik: egy-egy nyelvi forma stílusértéke, konnotatív jelentése függhet a beszédhelyzettõl. A Nyelvmûvelõ kéziszótár „õreg” szócikkében ezt olvassuk:

¹⁵ A nyelvi helyénvalóságra, ill. a nyelvhelyességi és a nyelvi helyénvalósági megközelítés különbségére l. még Lanstyák 2019c, 2020.

Megszólításként bizalmas vagy fölényes(kedő): *figyelj (csak), öreg! Az öregem!* megszólítás a hanglejtéstől és a beszédhelyzettől függően baráti is, leereszkedő is lehet: *nézd, (édes) öregem, ez nem mehet így tovább!* (NymKsz.² 2005: 429)

A következő példában a kevésbé elfogadott használatot a nyelvörök az informális beszédhelyzethez kötik. A Nyelvművelő kéziszó-tárnak „a, az névelő személynevek előtt” című szócikkből idézünk:

A keresztnemek elé a népnyelvben és a közvetlen hangvételű társalgásban rendszerint névelő kerül: *elmehetek a Csillával és a Jós-kával korcsolyázni?; a Gyuriék voltak itt.* Sajátos stílusértéke miatt a megfelelő beszédhelyzetben elfogadható ez a forma is. Igényes beszédben azonban ne tegyünk névelőt keresztnév elé se! (NymKsz.² 2005: 17)

A keresztnemek előtti határozott névelő elfogadásának hátterében az állhat, hogy ez a jelenség (a nyelvterület nyugati felében legalább is) az iskolázott beszélőkre is jellemző, vagyis a nyelvi elitizmus ideológiája áll mögötte. Az is köztudott, hogy ezzel a formával a szépírók is rendszeresen élnek, így a nyelvi belletrizmus ideológiája is a határozott névelős formák elfogadása mellett szól.

Meglepő engedékenységet tapasztalunk abban, ahogyan a Nyelvművelő kézikönyv a *szanál, szanálás* szavak új jelentését megítéli.

A latin *sanare* igéből magyar képzővel alkotott *szanál* eredeti jelentése: gyógyít (ezt igazolja *szanatórium* szavunk is), de idővel számos más jelentése, jelentésárnyalata is kifejlődött. Értelmező szótárunk a második világháború előtti jelentéseit így tartja számon: valakinek anyagi ügyeit orvosolja; az államháztartás rendbehozatala végett az alkalmazottak egy részét elbocsátja; valakit ilyen eljárás során elbocsát, esetleg fizetését csökkenti.

Két-három évtized óta a *szanál* ige és a *szanálás* főnév leggyakrabban ‘lebont’, ill. ‘lebontás’ értelemben használatos nyelvünkben. Ez a jelentésfejlődés szokatlan, de érthető. A *szanálás* ugyanis nem akármilyen lebontást jelent, hanem azt is magában foglalja, hogy ez a lebontás – például egy házé, egy utcáé, egy városrésze – az

emberek érdekét szolgálja, jobb, egészségesebb életviszonyok, életkörülmények megteremtésére irányul. Tehát csirájában benne rejlik az ‘orvosol, javít’ értelem is.

Nem hibáztathatjuk tehát a *szanál* és a *szanálás* szavaknak ebben az új jelentésükben való használatát, de arra föl kell hívnunk a figyelmet, hogy a mondat, a szövegkörnyezet egyértelműsége híján ez olykor félreértést okozhat. Ilyenkor válasszuk a *szanál(ás)* szó helyett azt a magyar megfelelőt, amely egyértelművé, világossá teszi mondanivalónkat. Pl.: *lebont(ás)*, *megszüntet(és)*, ill. *újjiáépít(és)*, *városrendezés* stb. (NyKk. II. 1985: 763)

A szerzők ez esetben feltárlják a jelentésváltozás indítékát, s a jelentésváltozást el is fogadják, pedig a nyelvi ideológiák egész arzenálját vonultathatnák föl e jelentésváltozás kárhozátására. Megtámadhatnák az új jelentést azzal, hogy „értelemzavaró” (nyelvi percepcionizmus), „pontatlanná” vagy legalábbis kétértelművé teszi a közlést (nyelvi egzaktizmus, nyelvi izomorfizmus), de hivatkozhatnának az új jelentésben való használat „logikátlanságára” is (nyelvi racionalizmus, nyelvi logicizmus).

Ehelyett megértőek a jelentésváltozással szemben, s implicit módon tulajdonképpen arra utalnak, hogy a kontextus a legtöbbször eligazítja az olvasót, hallgatót a szó aktuális jelentése tekintetében, csupán akkor kell más megoldást keresni, ha a szövegösszefüggésből a szó jelentése nem egyértelmű. Még a nyelvi purizmus is nagyon visszafogottan jelentkezik, hiszen csak akkor javasolják a magyar megfelelők használatát, ha az idegen szó félreértést okozhatna. Ezért tekintjük ezt a szócikket a nyelvi szituacionista ideológia egyik (követendő) példájának.

A Nyelvművelő kéziszótár úgy tekinti, hogy a *szanál* szó ‘lebont’ jelentése az utóbbi időben háttérbe szorult, s a szónak „a pénzügyi-gazdasági értelme erősödött fel” (NymKsz.² 2005: 507), ezért városrendezési szaknyelvi értelemben inkább magyar szinonimáinak használatát javasolják. E mögött a magatartás mögött részben a nyelvi izomorfizmus, részben a nyelvi purizmus ideológiáját láthatjuk.

A Nyelvművelő kéziszótár az előző esethez hasonlóan megértő a *logó* szó újabb jelentésváltozásával. A „logó” szócikket idézzük:

A görög eredetű *logo-* előtag – jelentése: 'szóval, beszéddel kapcsolatos', pl. *logopédia* – önállósulásával keletkezett nemzetközi szó. Elsődleges jelentése: 'pecséten vagy matricán levő rövid szöveg', pl. *a cég logója*. Használata újabban keveredik az *embléma* szóéval. Ez a jelentésbővülés nem jogosulatlan, mert általában a cégemléma is tartalmaz valamilyen nevet, szót vagy rövid szöveget. Ennek ellenére a szakmai használatban jobb megkülönböztetni az *emlé-má-t* a logótól. Magyar szövegben már kiejtés szerint írjuk, a végén hosszú *ó*-val. (NyMKSz.² 2005: 345)

Látjuk, hogy a kéziszótár különbséget tesz a köznyelvi és a szaknyelvi használat közt, s csak a szakmai használatban látja célszerűnek a *logó* és az *emléma* megkülönböztetését, a köznyelvre nézve elfogadja a jelentésváltozást. (A Nyelvművelő kézikönyv még a szóval egyáltalán nem foglalkozik.) Itt is lehetne a jelentésváltozás ellen érvelni a *szanál* esetében említett nyelvi ideológiákkal, de ebben az esetben még a purizmus sem jelenik meg, nyilván azért, mert a szónak nincs is belső keletkezésű megfelelője. Ezenkívül az új jelentés alighanem annyira elterjedt a köznyelvben, hogy visszaszorítására úgysem volna semmi esély.

Érdeemes még megfigyelni, hogyan kezelik ezt a jelentésváltozást a szótárak. A hétkötetes értelmező szótár (Értsz. 1959–1962) még nem tartalmaz „logó” szócikket, az értelmező kéziszótár már igen, viszont csak a köznyelvi (vagyis az újabb) jelentését tünteti föl (ÉKSz.² 2003: 842), ami érthető, hiszen az értelmező kéziszótár általános szótár, nem szaknyelvi. Ugyanígy jár el Tótfalusi István Idegenszó-tára (Tótfalusi 2004: 563). Ezzel szemben a Bakos Ferenc-féle Idegen szavak és kifejezések szótárának 2013. évi kiadása a szónak csak az eredeti jelentését ismeri: 'rövid pecsét-/matricaszöveg' (Bakos 2013: 387). A két utóbb említett munka rövid szóvégi *o*-val hozza a címszót. A legötletesebb megoldást a Tolcsvai Nagy Gábor-féle Idegen szavak szótárában találjuk, ahol az eredeti és az újabb jelentés két külön címszóhoz van rendelve: az eredeti jelentés címszava a rövid szóvégi *o*-s „logo”, az új jelentésé a „logó” (Tolcsvai Nagy 2007: 631). A helyesírás magyarosítása itt egyfajta „ürügyként” szolgál ahhoz, hogy a szótár – mintegy szóhasadás eredményeként – két külön szóval számoljon.

Összegzés

Dolgozatomban két ellentétes nyelvi ideológiára, a nyelvi autonomizmusra és a nyelvi szituacionizmusra kerestem példákat, mindenekelőtt a két ma is közhasználatú nyelvművelő kiadványban, a Nyelvművelő kézikönyvben és a Nyelvművelő kézisztárban. Mindkét nyelvi ideológiára jellemző, hogy explicit módon nem szokott megjelenni a nyelvi értékítéletek indokaként, jelenlétükre azonban többnyire nagyon könnyen és nagyon egyértelműen lehet következtetni. A nyelvhelyességi szemléletű értékítéletek alapja a nyelvi autonomizmus, melynek követői nincsenek tekintettel a kifogásolt nyelvi forma használatának körülményeire. Ezzel szemben a nyelvi szituacionizmus hívei az egyes nyelvi formák helyénvalóságát a használat körülményeire való tekintettel ítélik meg.

HIVATKOZÁSOK

- Bakos Ferenc 2013. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest. (3. kiadás.)
- Benő Attila – Lanstyák István 2017. Névideológiák Erdélyben. In: Vörös Ferenc (szerk.), *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press. Kolozsvár – Szombathely. 13–32.
- Blakemore, Diane 1992. *Understanding Utterances*. Blackwell. Oxford.
- Coupland, Nikolas 2010. Language, ideology, media and social change. *Swiss Papers in English Language and Literature* 24, 55–79.
- Dolník, Juraj 2010a. *Teória spisovného jazyka, so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Veda. Bratislava.
- Dolník, Juraj 2010b. *Jazyk, človek, kultúra*. Kalligram. Bratislava.
- ÉKSz.² 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. Pusztai Ferenc. (2., átdolgozott kiadás.) Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ÉrtSz. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gal, Susan 2006a. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14, 163–181.
- Gal, Susan 2006b. Linguistic Anthropology. In: Brown, Keith (főszerk.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 7. Elsevier Publishers. Oxford. (2. kiadás.) 171–185.
- Heltai Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Eötvös József Könyvkiadó. Budapest.
- Kázmér Anikó 2017. Véleményes igekötők. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 19/3, 131–146.
- Kroskrity, Paul V. 2000. Regimenting languages. In: Kroskrity, Paul V. (szerk.), *Regimes of Language*. Santa Fe School of American Research Press. Santa Fe. 1–34.
- Laihonen, Petteri 2008. Language ideologies in interviews: A conversation analysis approach. *Journal of Sociolinguistics* 12/5, 668–693.

-
- Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat*. University of Jyväskylä. Jyväskylä.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11/1, 27–44.
- Lanstyák István 2010. A moralizmus mint nyelvhelyességi ideológia. In: Csernicskó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.), *Utazás a magyar nyelv körül*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 58–67.
- Lanstyák István 2011a. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In: Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.), *Nova Posoniensia*. Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó. Pozsony. 13–57.
- Lanstyák István 2011b. Az elitizmus mint nyelvhelyességi ideológia. In: Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.), *A csitári hegyek alatt*. Arany A. László Társulás – Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra. 137–146.
- Lanstyák István 2012. A nyelvi dekorizmus és a hozzá kapcsolódó nyelvhelyességi ideológiák. In: Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.), *Nova Posoniensia* II. Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó. Pozsony. 13–29.
- Lanstyák István 2016. Nyelvi graficizmus. In: Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.), *Ideológiák, identitások és önreprezentáció multikulturális térben*. Comenius Egyetem. Pozsony. 7–29
- Lanstyák István 2017a. Relevanciaelmélet és fordítás. In: Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.), *Nova Posoniensia* VII. Szenczi Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 7–32.
- Lanstyák István 2017b. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (Utolsó letöltés: 2018. július 30.)
- Lanstyák István 2018a. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda. Somorja.
- Lanstyák István 2018b. Nyelvi originalizmus a szavak hangalakjának nyelvhelyességi megítélésében. In: Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.), *Nova Posoniensia* VIII. Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó. Pozsony. 7–34.
- Lanstyák István 2019a. Direkt – indirekt – hibrid. A fordítás három válfajáról. In: Lanstyák István – Polgár Anikó (szerk.), *Fordítás, kulturális hibriditás*

-
- és többnyelvűség a magyar irodalomtudomány és nyelvtudomány kontextusában.* Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava. 98–126.
- Lanstyák István 2019b. Nyelvi originalizmus a jelentés helyességének megítélésében. In: Misad Katalin – Csehy Zoltán (szerk.), *Nova Posoniensia IX.* Szenczi Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 30–58.
- Lanstyák István 2019c. Nyelvhelyesség és nyelvi helyénvalóság a funkciói-gés szerkezetek használatának megítélésében. In: Misad Katalin (szerk.), *Nyelv, identitás, oktatás.* Szenczi Molnár Albert Egyesület. Pozsony. 103–116.
- Lanstyák István 2020. A funkciói-gés szerkezetek megítélése a nyelvhelyesség és a nyelvi helyénvalóság szempontjából. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 22/1, 53–78.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
- Milroy, James 2007. The ideology of the standard language. In: Llamas, Carmen – Mullany, Louise – Stockwell, Peter (szerk.), *The Routledge Companion To Sociolinguistics.* Routledge. London–New York. 133–139.
- Milroy, James – Milroy, Lesley 2012. *Authority in Language. Investigating Standard English.* Routledge. London – New York. (4rd edition.)
- NyKk. I–II. 1980–1985. Kovalovszky Miklós – Grétsy László (főszerk.), *Nyelvművelő kézikönyv.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- NymKsz.² 2005. Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.), *Nyelvművelő kézi-szótár.* Tinta Könyvkiadó. Budapest. (Második, javított és bővített kiadás.)
- Sebők Szilárd 2017. *Meta és nyelv. Kísérletek a nyelveírás nyelvének leírására.* Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava.
- Tolesvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára.* Osiris Kiadó. Budapest.
- Tótfalusi István 2004. *Idegenszó-tár.* Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 1994. Outline of relevance theory. *Links & Letters* 1: 85–106.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 2000. Truthfulness and Relevance. *UCL Working Papers in Linguistics* 12: 215–254.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan 2004. Relevance Theory. In: Horn, L.R. – Ward, G. (szerk.), *The Handbook of Pragmatics.* Blackwell. Oxford. 607–632.
- Woolard, Kathryn A. – Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23, 55–82.

ZHRNUTIE

Vo svojom príspevku sa venujem dvom protichodným jazykovým ideológiám: jazykovému autonomizmu a jazykovému situacionizmu. Príklady, ktorými tieto ideológie ilustrujem, pochádzajú väčšinou z dvoch príručiek o jazykovej správnosti v maďarskom jazyku (Príručka jazykovej kultúry a Príručný slovník jazykovej kultúry). Jazykový autonomizmus je presvedčenie, že z hľadiska jazykovej správnosti je možné prehovory ako aj jazykové formy, ktoré sa v nich nachádzajú, hodnotiť bez ohľadu na rečovú situáciu a jazykový kontext. Jazykový situacionizmus je naopak presvedčenie, že vhodnosť jazykových foriem možno adekvátne posúdiť len v kontexte danej komunikačnej situácie.

TARTALOM

I.

Lanstyák István

A nyelvi eszközök kontextuális meghatározottságával
kapcsolatos nyelvi ideológiák (nyelvi autonomizmus
és nyelvi szituacionizmus)..... 7

Misad Katalin

„Ha szlovák iskolába adom, jobban fog érvényesülni”.
Részletek tannyelvválasztásról készült interjúkból 29

Sebők Szilárd

Bevezetés a metanyelv kérdéskörének tanulmányozásába 51

II.

Száz Pál

Menekültek a mahalában. A magyar–bosnyák történelmi
kapcsolatok emlékezete a boszniai evliják legendáiban – II. rész..... 72

Csehy Zoltán

Kasztráltak, angyalok, nyomorékok. Hang és nem Juhász Ferenc,
Gergely Ágnes és Olty Péter egy-egy versében 105

Polgár Anikó

„Gyere vissza, kicsi Séba, szívem”
Sirkka Turkka költészete Jávorszky Béla magyar
fordításainak tükrében..... 121

Czucz Enikő

Az öntudat határai. A *Saját halál* helye Nádas Péter
önéletrajzi írásai közt..... 135

Récsei Noémi

Az időbeliség mintái Rakovszky Zsuzsa költészetében..... 159

III.**R e c e n z i ó k****Bánki Éva**

Pillantás a birodalomra. (Polgár Anikó bizánci antológiájáról)

A föld, a tenger és az ég. A bizánci költészet gyöngyszemei.

Fordította, jegyzetekkel ellátta és az életrajzokat írta

Polgár Anikó. (Pozsony, Kalligram, 2018, 104 p.)..... 172

Juhász Tibor

Az olvasás utazás Csehy Zoltán: *Grüezi! Fél év Svájc.*

(Kalligram, 2019, 248 p.)..... 178

Mellár Dávid

Koronatanú esőköpenyben

Fried István: *Márai Sándor. A huszadik század koronatanúja.*

(Budapest, Athenaeum, 2018, 368 p.)..... 180

Dančo Jakab Veronika

Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben

Misad Katalin: *Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben.*

(Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Gamma

Nyelvi Iroda, 2019, 237 p.)..... 185

Orbán Enikő

Köszöntő kötet Zeman László tiszteletére

Nyelv, identitás, oktatás. Szerk. Misad Katalin.

(Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2019, 136 p.)..... 190

Szerzőink..... 193

NOVA POSONIENSIA

X.

NOVA
POSONIENSIA
X.

A pozsonyi magyar tanszék évkönyve

2020
Szenci Molnár Albert Egyesület

A pozsonyi magyar tanszék évkönyve
Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry FiF UK

Szenci Molnár Albert Egyesület, 2020

Szerkesztette: Misad Katalin és Csehy Zoltán

Redigovali: Katalin Misad a Zoltán Csehy

Lektorálta:

Németh Zoltán (Uniwersytet Warszawski, Warsava)
Simon Szabolcs (Selye János Egyetem, Komárom)

Recenzenti:

Zoltán Németh (Uniwersytet Warszawski, Warsava)
Szabolcs Simon (Univerzita J. Selyeho, Komárno)

Kiadja a Szenci Molnár Albert Egyesület.
Vydalo Združenie Alberta Molnára Szenciho.

Első kiadás.
Prvé vydanie.

A megjelenést a Bethlen Gábor Alap támogatja.
Vychádza s podporou Fondu Gábora Bethlena.

Yearbook of Hungarian Studies (Department of Hungarian Language and
Literature, Comenius University, Faculty of Arts, Bratislava)

Kiadja a Szenci Molnár Albert Egyesület, Pozsony, 2020. Grafikai elrendezés
és nyomdai előkészítés Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave.
Nyomtatás Polygrafické stredisko Univerzity Komenského v Bratislave

Vydalo Združenie Alberta Molnára Szenciho, Bratislava, 2020. Grafická úprava
a príprava do tlače Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave Vytlačilo
Polygrafické stredisko Univerzity Komenského v Bratislave

@ Authors, 2020

ISBN 978-80-973425-2-4

LECTORI SALUTEM!

Immár tizedik alkalommal jelenik meg a pozsonyi magyar tanszék évkönyve. Külön örömről szolgál, hogy a gyűjtemény címéhez méltón ismét pozsonyi újdonságokról, hírekről tudósíthatunk. Az évkönyv elsődleges célja nem változott: továbbra is igyekszik dokumentálni a tanszéken zajló tudományos, művészeti és pedagógiai tevékenységet, hogy felmutassa annak legjobb eredményeit.

Helyzetünkből adódóan kiemelt figyelemmel kísérik és támogatjuk a szlovákiai magyarság sorsával kapcsolatos kutatásokat, a szlovák–magyar kapcsolatok és kölcsönhatások vizsgálatát, de mindezt az egyetemes tudomány hitével, szakmai szigorával és gazdag eszköztárával tesszük. Tanszékünk négy oktatási programja (magyar szakos tanárképzés, tolmácsolás, finn nyelvi és irodalmi képzés, szerkesztői és kiadói munkálatok) a tudományterületek széles skáláját vonultatja fel, s épp ez a sokszínűség hat ösztönzőleg arra a csapatmunkára, melynek eredményei remélhetőleg folyamatos igényességgel mutatkoznak majd meg a jövőben is. A tanszék legújabb évkönyve nem pusztán az oktatók műhelyéből kikerült tudományos dolgozatokat szándékozik felsorakoztatni, de helyet kapnak benne a doktoranduszok legjobb munkái is.

LECTORI SALUTEM!

Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry UK v Bratislave vychádza už desiatykrát. Je pre nás potešením, že verní odkazu názvu ročenky Vás môžeme opakovane informovať o novinkách týkajúcich sa našej vedeckej dielne. Primárnym cieľom zborníka je aj naďalej dokumentovať vedeckú, umeleckú a pedagogickú činnosť pracovníkov katedry a predstaviť najefektívnejšie výsledky našej práce. Vychádzajúc z nášho postavenia pozorne sledujeme tak prieskumy týkajúce sa osudu Maďarov na Slovensku ako aj výskumy v oblasti slovensko-maďarských vzťahov a vzájomných vplyvov, pričom naša vedecká činnosť je založená výlučne na odbornej spôsobilosti a viere v univerzálnu vedu. Všetky štyri študijné programy (učiteľstvo akademických predmetov, prekladateľstvo a tlmočníctvo, fínsky jazyk a kultúra, editorstvo a vydavateľské práce) zabezpečené našou katedrou demonštrujú širokú škálu multidisciplinárnych vedeckých a odborných tém. Táto mnohofarebnosť vyžaduje aktívnu teamovú prácu a samozrejme efektívne a dôveryhodné výsledky. Desiaté číslo ročenky teda v prvom rade predstavuje vedeckú činnosť pracovníkov katedry, ale svoje miesto v nej našli aj najlepšie práce našich doktorandov.